

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΡΩΣΙΑ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ 17ο ΑΙΩΝΑ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ Κ. BORIS FONKID

Ἀξιότιμε κύριε Ἀντιπρόεδρε!

Ἀξιότιμε καὶ ἀγαπητὲ κύριε Μανούσακα!

Ἀξιότιμοι κυρίες καὶ κύριοι ἀκαδημαϊκοί!

Ἀγαπητοὶ φίλοι!

Κυρίες καὶ κύριοι!

Ἡ ἐκλογή μου στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τὸ 1994 ὑπῆρξε γιὰ μένα ὑψηλὴ τιμὴ καὶ μεγάλη χαρά. Γιὰ ἕναν ἐπιστήμονα ποὺ ἔχει ἀφιερῶσει τὴ ζωὴ του στὴ μελέτη τῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων καὶ ἐγγράφων καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, δὲν ὑπάρχει μεγαλύτερη ἀναγνώριση. Θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω μ' ὅλη μου τὴν καρδιά τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν γιὰ τὴ διοργάνωση τῆς σημερινῆς ἔκτακτης συνεδρίασης. Αὐτὴ τὴν πολὺ σημαντικὴ γιὰ μένα μέρα θὰ ἤθελα νὰ σταθῶ σὲ τρία σημεῖα.

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα θὰ ἤθελα νὰ μιλήσω γιὰ τοὺς δασκάλους μου. Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου «Λομονόσοβ» τῆς Μόσχας, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπόλοιπους ἐπιστήμονες, μαθητῆς τῶν ὁποίων μὲ τὸν ἕναν ἢ ἄλλο τρόπο ὑπῆρξα, θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ ξεχωρίσω τρεῖς, χωρὶς τοὺς ὁποίους ὄχι μόνο δὲν θὰ εἶχα ἀφομοιώσει τὶς βασικὲς ἀρχές τοῦ ἐρευνητικοῦ μου πεδίου καὶ κατὰ συνέπεια ποτὲ δὲν θὰ εἶχα γίνει παλαιογράφος - ἐλληνιστής, μελετητῆς τῆς ἱστορίας τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ νέου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ δὲ θὰ μπορούσα οὔτε νὰ ὀλοκληρώσω τὴν κοσμοθεωρία μου, ποὺ ἀποτελεῖ τὴ βάση κάθε ἐπιστημονικῆς ἐργασίας καὶ ποὺ ἦταν τόσο σημαντικὴ καὶ ἀπαραίτητη στὶς δεκαετίες 1960 ὡς 1980, ὅταν ξεκίνησα τὴν ἐπιστημονικὴ μου καριέρα καὶ ἔκανα τὰ πρῶτα μου βήματα.

Πρόκειται γιὰ τὴν Ἑλένα Μπ. Βεσελάγκο, διαπρεπὴ φιλόλογο - βυζαντινολόγο καὶ κειμενολόγο, ποὺ μοῦ δίδαξε τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γλῶσσα στὸ Πανεπιστήμιο, τὸν Κωνσταντῖνο Κ. Ζελίν, ὁ ὁποῖος μὲ δίδαξε ἐπὶ σειρά ἐτῶν στὸ Ἰνστιτοῦτο Παγκόσμιας Ἱστορίας τῆς Ἀκαδημίας ἐπιστημῶν τῆς ΕΣΣΔ ἐλληνικὴ ἐπιγραφικὴ καὶ παπυρολογία, καὶ τέλος τὴν Εὐγενία Ε. Γρανστρέμ, ὑπεύθυνη φυλάξεως τῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων στὴ Δημόσια Βιβλιοθήκη τοῦ Λένινγκραντ (σήμερα Ἀγία Πετρούπολη), ἡ ὁποία μὲ μύησε στὴν ἐλληνικὴ παλαιογραφία καὶ κωδικολογία. Ὅλοι τοὺς ὑπῆρξαν ἄνθρωποι μὲ τραγικὴ μοῖρα ποὺ κατόρθωσαν ὄχι μόνο νὰ ἀντισταθοῦν στὰ πλῆγματά της, ἀλλὰ καὶ νὰ γίνουν διαπρεπεῖς μελετητὲς ὁ καθένας στὴν εἰδικότητά τους. Ὑπῆρξαν δάσκαλοί μου τόσο στὸν ἐπαγγελματικὸ τομέα, ὅσο καὶ στὴ

ζωή. Στη μνήμη τους έχω αφιερώσει την τελευταία μου μονογραφία «Έλληνικά χειρόγραφα ευρωπαϊκών συλλογών» (Μόσχα, 1999).

Έκτός από τους ρώσους δασκάλους μου υπάρχει μία σειρά ανθρώπων, η προσωπικότητα και το έργο των οποίων άσκησαν πάνω μου μεγάλη επίρροή και τους οποίους θεωρώ επίσης δασκάλους μου. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να αναφέρω και αρχήν τα όνόματά δύο διαπρεπών ελλήνων επιστημόνων: τοῦ αείμνηστου Λίνου Πολίτη, και ἄν μοῦ ἐπιτρέπεται νὰ ἐκφραστῶ ἔτσι, τοῦ πνευματικοῦ μου πατέρα και ἀγαπητοῦ μου κυρίου Μ. Ι. Μανούσακα. Ἡ ποιότητα τοῦ χαρακτήρα τους (ἀφοσίωσις στὴν ἐπιστήμη, καλοσύνη, προθυμία νὰ βοηθήσουν ὅποιονδήποτε συνάδελφο) ὑπῆρξε γιὰ μένα ὑπόδειγμα και τὰ ἔργα τους ἐπὶ 30 ἔτη βρίσκονται συνεχῶς πάνω στοῦ γραφεῖο μου. Γιὰ μένα εἶναι ἰδιαίτερη τιμὴ και χαρὰ τὸ ὅτι βρίσκομαι σὴ μερα ἐδῶ μαζί με τὸ δάσκαλό μου κύριο Μανούσακα.

Στὴ συνέχεια θὰ ἤθελα νὰ μιλήσω γιὰ τοὺς μαθητές μου. Σήμερα μπορῶ νὰ πῶ ὅτι ἔχω ἀρκετοὺς μαθητές, κυρίως βέβαια στὴ Ρωσία, στὴ Μόσχα, ἀλλὰ και σὲ ἄλλες χῶρες. Ἐδῶ πρέπει νὰ τονίσω, ὅτι οἱ πρῶτοι, οἱ πιὸ γνήσιοι και πιὸ πιστοὶ μαθητές μου εἶναι ἡ Ὑλγα Ἀλεξανδροπούλου και ὁ Δημήτριος Γιαλαμάς. Εἶμαι πραγματικὰ εὐτυχισμένος πού σήμερα και οἱ δύο τους εἶναι ἐδῶ, μαζί μας.

Τέλος, δὲν θὰ ἤθελα νὰ παραλείψω νὰ πῶ δύο λόγια και γιὰ τοὺς φίλους μου στὴν Ἑλλάδα. Πρέπει ἰδιαίτερα νὰ ὑπογραμμίσω τὸ ἐξῆς: ἂν ἓνας ἐπιστήμονας ζεῖ στὴ Ρωσία και ἀσχολεῖται μετὰ τὴν ἑλληνικὴ παλαιογραφία, τὴν ἑλληνικὴ φιλολογία, τὴν ἱστορία τοῦ Βυζαντίου, τὴν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ γενικότερα, τὴν ἱστορία τῶν ἑλληνο - ρωσικῶν σχέσεων, δὲν μπορεῖ νὰ ἐργαστεῖ σοβαρὰ χωρὶς τὴν μόνιμη και καλοπροαίρετη βοήθεια τῶν ἑλλήνων συναδέλφων του. Στὴ Ρωσία ὑπάρχουν πολλὰ ἀθνητικά μνημεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ εἶναι πολὺ περιορισμένη (και γιὰ μερικά θέματα τελείως ἀνύπαρκτη) ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστημονικὴ βιβλιογραφία. Ἰδιαίτερα δύσκολη ὑπῆρξε ἡ ἐργασία τῶν ρώσων ἑλληνιστῶν μέχρι περίπου τὸ 1990. Ἐγὼ προσωπικὰ δὲν ἀντιμετώπισα παρόμοιες δυσκολίες, διότι στὴ διάρκεια τῆς καριέρας μου μετὰ βοήθησαν διαπρεπεῖς ἐπιστήμονες, ὅπως ὁ κύριος Μ. Ι. Μανούσακας, ὁ ἀλησμόνητος Λίνος Πολίτης και ἡ κόρη του Μαρία, ὁ αείμνηστος Νίκος Παναγιωτάκης, ὁ Γρηγόριος Στάθης και ἡ σύζυγός του Πηνελόπη, ὁ Δημήτριος Ἀποστολόπουλος και ἡ σύζυγός του Μάχη, ὁ αείμνηστος Λέανδρος Βρανούσης, ὁ Ἀθανάσιος Καραθανάσης, ἡ Μαρία Ἀσπρά, ὁ Ἀγαμέμνων Τσελίκας, ὁ Χαράλαμπος Παπαστάθης, ὁ Κρίτων Χρυσοχατίδης, ὁ Ἀ.-Αἰμ. Ν. Ταχιάος, ὁ Γιώργος Γαλάβαρης και πολλοὶ ἄλλοι φίλοι μου και συνάδελφοι ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Εἶμαι πολὺ εὐτυχῆς πού πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς σήμερα βρίσκονται ἀνάμεσά μας σ' αὐτὸ τὸ μέγαρο τῶν ἐπιστημῶν.

Ἀναλογιζόμενος τὸ θέμα τῆς σημερινῆς συνεδρίασης, ἀποφάσισα νὰ σᾶς παρουσιάσω σὲ σύντομη μορφή τὴν ἱστορία τῶν σχέσεων τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ρωσικοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τὸν 17ο αἰ. Δυστυχῶς, πρόκειται γιὰ ἓνα τεράστιο θέμα, μὲ πολλές προοπτικές ἔρευνας χάρις στὶς πλούσιες συλλογές ἑλληνικῶν καὶ ρωσικῶν ἀρχαιολογικῶν ἐγγράφων τῆς Ρωσίας, τῆς Ἑλλάδος καὶ μερικῶν ἀκόμα χωρῶν, πού παραμένει ὡστόσο δυσπρόσιτο στὴν ἑλληνικὴ ἐπιστήμη, παρότι τὰ τελευταῖα χρόνια σὲ ἔργα τῶν Φ. Δημητρακόπουλου, Μ. Νυσταζοπούλου, Π. Στάθη, Χ. Λασκαρίδη, Κ. Παπουλίδη, Ὁ. Ἀλεξανδροπούλου, Δ. Γιαλαμά, τῶν ἱστορικῶν τῆς τέχνης Γ. Γαλάβαρη καὶ Π. Βοκοτόπουλου τὸ θέμα αὐτὸ ἔχει γίνῃ ἀντικείμενο ἔρευνας μὲ μεγάλη ἐπιτυχία καὶ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρά. Αἰτία τῶν δυσκολιῶν αὐτῶν κατὰ κύριο λόγο ἀποτελεῖ ἡ ἀπουσία καταλόγων τῶν ἑλληνικῶν ἐγγράφων τῆς Μόσχας. Σήμερα, πού ἡ προετοιμασία τοῦ καταλόγου τῶν ἑλληνικῶν ἐγγράφων τοῦ Ρωσικοῦ Ἀρχείου Παλαιῶν Ἐγγράφων (ΡΚΑΠΕ) καὶ τοῦ Κρατικοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου (ΚΙΜ) (συνολικὰ γύρω στὰ 1000 ἔγγραφα) ἤδη ὀλοκληρώνεται (ἐλπίζω ὅτι ὁ 1ος τόμος θὰ εἶναι στὸ τυπογραφεῖο ἐντὸς τοῦ 2002), θὰ ἤθελα νὰ σᾶς παρουσιάσω μερικὰ κεντρικὰ θέματα καὶ νὰ σχολιάσω μερικὲς ὁμάδες ἀπὸ τὰ σημαντικότερα ἔγγραφα. Ἐφόσον μάλιστα ἔχω τὴν τιμὴ νὰ εἶμαι μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν στὸν κλάδο τῆς ἑλληνικῆς παλαιογραφίας, θὰ ἐπιλέξω καὶ θὰ κατανεύω τὰ ἔγγραφα κυρίως ἀπὸ πλευρᾶς τῆς παλαιογραφικῆς τους σημασίας, διότι στὴ μελέτη τῶν ἑλληνικῶν ἐγγράφων θεωρῶ ἰδιαίτερα σημαντικὴ ὄχι μόνον τὴν ἔρευνα τῶν κειμένων τους, ἀλλὰ καὶ τὴ μελέτη — μὲ βάση τὴν ταύτιση τῶν γραφικῶν χαρακτηριστῶν — τῶν γραφέων καὶ τῶν ἀποστολέων τους: ἔτσι ἔχουμε τὴ δυνατότητα νὰ ἀνακαλύψουμε τὶς συνθήκες, κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες προέκυψε τὸ κάθε ἔγγραφο.

Ι. Ἡ πρώτη ὁμάδα ἀποτελεῖται ἀπὸ ἔγγραφα πού ἔγραψαν οἱ ἴδιοι οἱ οἰκουμενικοὶ πατριάρχες, πατριάρχες Ἱεροσολύμων καὶ ἄλλα σημαντικὰ στελέχη τῶν πρεσβυγενῶν πατριαρχείων.

α) Στὸ ΡΚΑΠΕ φυλάσσεται μία τεράστια καὶ ἰδιαίτερα σημαντικὴ συλλογὴ ἐγγράφων πού ἀφοροῦν στὶς σχέσεις τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως, κατὰ τὴν περίοδο πού ἦταν οἰκουμενικὸς πατριάρχης (1620 - 1638), μὲ τὴ Μόσχα. Αὐτὴ ἡ συλλογὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ αὐθεντικὲς ἐπιστολὲς τοῦ πατριάρχη στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα, ὅπως ἐπίσης καὶ ἀπὸ πολλὰ ρωσικὰ ἔγγραφα, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα μεταφράστηκαν στὴ Μόσχα κατὰ τὸ πρῶτο τρίτο τοῦ 17ου αἰ., καὶ ἀκόμα ἀπὸ φακέλους πού ἀφοροῦν τοὺς Ἑλληνας πού ταξίδεψαν τότε ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξὴ Ἀνατολὴ στὴ Ρωσία. Στὴ συλλογὴ 52, «Σχέσεις τῆς Ρωσίας μὲ τὴν Ἑλλάδα», κατ. 2, ἀπαραριθμοῦνται 56 ἑλληνικὲς ἐπιστολὲς τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως. Στὴ συντριπτικὴ τους πλειοψηφία

(50) εἶναι συστατικά γράμματα πού παραχώρησε ὁ Λούκαρις σὲ ἐκπροσώπους πολλῶν ἐλληνικῶν μοναστηριῶν καὶ ἐκκλησιῶν ἢ σὲ μεμονωμένα ἄτομα πού ἀναχωροῦσαν γιὰ τὴ Μόσχα μὲ σκοπὸ νὰ ζητήσουν ἀπὸ τὶς ρωσικὲς ἀρχὲς οἰκονομικὴ βοήθεια. Παρὰ τὸν τυπικὸ τους χαρακτήρα τὰ ἔγγραφα αὐτὰ παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον κυρίως ἀπὸ πλευρᾶς εὐρύτητος τῶν σχέσεων τῆς Ρωσίας μὲ διάφορα κέντρα τοῦ ἀνατολικοῦ χριστιανικοῦ κόσμου πού βρίσκονταν τότε ὑπὸ τουρκικὴ κυριαρχία. Ἰδιαιτέρη εἶναι ἡ σημασία τῶν ἐγγράφων αὐτῶν καὶ γιὰ τὴν ἐλληνικὴ παλαιογραφία τοῦ 17ου αἰ.: εἶναι ὅλα χρονολογημένα ἔγγραφα, μὲ ρητὴ ἀναφορὰ στὴν προέλευσή τους, καὶ γραμμένα ἀπὸ γραφεῖς τῆς πατριαρχικῆς γραμματείας, πού πολλὲς φορὲς ἔπαιζαν σημαντικὸ ρόλο στὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας — συχνὰ τὰ ὀνόματά τους μποροῦν νὰ ταυτιστοῦν ὕστερα ἀπὸ ἔρευνα τοῦ γραφικοῦ χαρακτήρα.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἔγγραφα αὐτὰ στὸ ΡΚΑΠΕ φυλάσσονται καὶ 6 αὐτόγραφες ἐπιστολὲς τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως: ἀρ. 103, 107, 116, 133, 142, 144. Πρόκειται γιὰ ἀπόρρητες ἐπιστολὲς τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν τσάρο Μιχαὴλ Θεόδωροβιτς καὶ τὸν πατριάρχη Μόσχας Φιλάρετο Νικήτιτς πού περιέχουν πληροφορίες γιὰ τὴν κατάσταση στὴν Τουρκία, τὰ πολιτικὰ πράγματα στὴν Εὐρώπη, ὅπου τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη μαινόταν ὁ Τριακονταετῆς Πόλεμος (1618 - 1648), γιὰ τὰ σχέδια τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης καὶ τὶς δολοπλοκίες τῶν δυτικῶν κρατῶν στὴν Κωνσταντινούπολη, γιὰ τὴ δραστηριότητα τῶν ρώσων πρέσβων στὴν τουρκικὴ πρωτεύουσα καὶ πολλὰ ἄλλα.

Οἱ ἐπιστολὲς αὐτὲς ἐστάλησαν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ φέρουν τὶς ἐξῆς ἡμερομηνίες:

ἀρ. 103 — 30.06.1633

ἀρ. 107 — 03.02.1634

ἀρ. 116 — 29.07.1634

ἀρ. 133 — 26.10.1636

ἀρ. 142 — 18.09.1637

ἀρ. 144 — 12.12.1637

Ἐκτὸς τῶν ἐγγράφων αὐτῶν στὰ θησαυροφυλάκια τῆς Μόσχας σώζεται ἄλλο ἓνα, πραγματικὰ μοναδικὸ μνημεῖο τῆς ἱστορίας τῶν σχέσεων τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως μὲ τὴ Ρωσία: στὸ Μουσεῖο τοῦ Κρεμλίνου βρίσκεται ὁ σάκκος αὐτῆς τῆς σημαντικῆς προσωπικότητας. Παρότι ὁ σάκκος ἐμφανίστηκε στὴ ρωσικὴ πρωτεύουσα 17 χρόνια μετὰ τὸν τραγικὸ θάνατο τοῦ πατριάρχη (τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1655 ἀπεστάλη στὸν τσάρο Ἀλέξιο Μιχαήλοβιτς ἀπὸ τὸν Ἕλληνα τῆς Κωνσταντινούπολης Θωμᾶ τοῦ Ἰωάννου), τὸ ἴδιο τὸ γεγονός τῆς ἀποστολῆς του ἀποτελεῖ ἓνα ἀκόμα στοιχεῖο τῶν ἰσχυρῶν δεσμῶν μὲ τὴ Μόσχα τοῦ Λουκάρεως καὶ μιᾶς σειρᾶς

ἀκόμα ἀνθρώπων τοῦ κύκλου του, ὅπως ἐπίσης ἔνδειξη τῆς μεγάλης ἐκτίμησης τῆς Ρωσίας πρὸς τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως.

β) Ἐνας ἄλλος Ἕλληνας ἀπὸ τὴν Κρήτη, ὁ Ἄθανάσιος Πατελλάρος, ἐπίσης πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (6/16.03 — 2/12.04.1634, 06 — 10.07.1652), εἶχε στενὲς σχέσεις μετὰ τὴν Ρωσία στὶς δεκαετίες τοῦ 1630 - 1650, ἐπισκέφτηκε τὴ Μόσχα τὸ 1653 καὶ στὴ συνέχεια ἔζησε καὶ πέθανε στὴν Οὐκρανία. Τὸ ὕλικό τῶν ἀρχείων τῆς Μόσχας μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κατανοήσουμε ὅλη τὴν ἱστορία τῶν σχέσεων τοῦ Ἄθανασίου Πατελλάρου μετὰ τὶς ρωσικὲς ἀρχές: ἔχουμε στὴ διάθεσή μας 20 αὐτόγραφα του — ἐπιστολὲς του στὸν πατριάρχη Φιλάρετο καὶ στοὺς τσάρους Μιχαὴλ Θεόδωροβιτς καὶ Ἀλέξιο Μιχαήλοβιτς, τὴν «Ἐρμηνεία τῆς θείας λειτουργίας» (KIM, κώδ. 266) ποὺ ἔγραψε στὴ Μόσχα κατὰ παράκληση τοῦ πατριάρχη Νίκωνος, ὅπως ἐπίσης καὶ σειρὰ ρωσικῶν ἐγγράφων σχετικῶν μετὰ τὴν παραμονή του στὴ Ρωσία. Ὑπάρχει τέλος, ἓνα ἀκόμα σημαντικὸ στοιχεῖο γιὰ τὸ ρόλο ποὺ διαδραμάτισε ὁ πρῶν οἰκουμενικὸς πατριάρχης στὶς ἰδεολογικὲς ἐξελίξεις τῆς Χριστιανικῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ρωσίας στὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ.

Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1653, τὶς παραμονὲς τῆς ἀναχώρησής του ἀπὸ τὴ Μόσχα, ὁ Ἄθανάσιος Πατελλάρος παρουσίασε στὸν Ἀλέξιο Μιχαήλοβιτς ἓνα μεγάλο «τετραδίον» ποὺ περιεῖχε ἓναν «Προτρεπτικὸ λόγον» πρὸς τὸν ρῶσο τσάρο, γραμμένον ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς μεταφορᾶς ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴ ρωσικὴ πρωτεύουσα τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1653 τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας Βλαχερνῶν. Στὸ ἔργο αὐτὸ προβάλλεται ἔντονα ἡ πρόταση πρὸς τὸν τσάρο Ἀλέξιο νὰ ἐκμεταλλευτεῖ τὴν ἀποδυνάμωση τῆς στρατιωτικῆς ἰσχύος τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἐξαιτίας τοῦ πολέμου μετὰ τὴ Βενετία γιὰ τὴν Κρήτη, καὶ νὰ ὑλοποιήσει τὶς προφητεῖες — νὰ πάρει ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ ρῶσος τσάρος θὰ πρέπει νὰ καταλάβει τὸ θρόνον τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ ὁ πατριάρχης Νίκων νὰ γίνῃ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Τὸ αὐθεντικὸ κείμενο αὐτοῦ τοῦ ἔργου φαίνεται πὼς δὲν διασώθηκε. Γνωρίζουμε 4 ἀντίγραφα τοῦ 17ου - 18ου αἰ., μετὰ τὴ ρωσικὴ του μετάφραση, τρία ἀπὸ τὰ ὁποῖα βρῖσκονται στὴ Μόσχα καὶ ἓνα στὸ Wolfenbüttel.

γ) Ὁ Κύριλλος Λούκαρις καὶ ὁ Ἄθανάσιος Πατελλάρος ὑπῆρξαν οἱ ἐκπρόσωποι ἐκεῖνοι τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι ἐξέφρασαν ἤδη ὀλοκληρωμένα τὶς ἐλπίδες τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του ἀπὸ τὸν ὀθωμανικὸ ζυγὸ μετὰ τὴ βοήθεια τῆς Ρωσίας. Ὑπῆρχε ἓνας ἀκόμα ἄνθρωπος, μιὰ μεγάλη πολιτικὴ μορφή, ποὺ ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὴ δημιουργία τῆς ἰδεολογίας αὐτῆς. Πρόκειται γιὰ

τὸν πατριάρχη Ἱεροσολύμων Θεοφάνη (1606 - 1644). Στὸ ΡΚΑΠΕ φυλάσσονται 32 ἀθηντικὲς ἐπιστολὲς ποὺ ἔστειλε στὴ Μόσχα ὁ ἀρχιερέας αὐτὸς μεταξὺ τοῦ 1619 καὶ τοῦ 1644. Ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Λουκάρεως, ἔτσι καὶ οἱ ἐπιστολὲς τοῦ Θεοφάνη ἦταν κατὰ κύριο λόγο συστατικὲς σὲ Ἑλληνας ποὺ ταξίδευαν στὴ Ρωσία ἢ εὐχαριστήριες γιὰ τὴν οἰκονομικὴ βοήθεια στὸν Πανάγιο Τάφο. Ὑπάρχουν ὥστόσο καὶ ἔγγραφα ἄλλου εἴδους. Χωρὶς ἀμφιβολία, τὸ σημαντικότερο ἀπ' αὐτὰ εἶναι ἓνα περγαμηνὸ γράμμα (συλλογὴ 52, κατ. 2, ἀρ. 9) τεραστίων διαστάσεων (725×596), τὸ κείμενο τοῦ ὁποῦ εἶναι γραμμένο μὲ λειτουργικὴ μικρογράμματη γραφὴ, μὲ πλούσια χρυσὴ διακόσμηση καὶ ἀσημένια ἐπίχρυση σφραγίδα. Τὸ γράμμα αὐτὸ ἐπικυρώνει τὴν ἐκλογὴ τοῦ πατριάρχη τῆς Μόσχας Φιλαρέτου (1619 - 1633). Τὸ πρωτότυπο τοῦ γράμματος αὐτοῦ ἔχει γραφτεῖ στὴ Μόσχα στίς 5 Ἰουλίου 1619, ὅταν ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων βρισκόταν στὴ ρωσικὴ πρωτεύουσα, καὶ κατεστράφη στὴ διάρκεια τῆς μεγάλης πυρκαγιᾶς τῆς Μόσχας τὸ 1626. Τὸ γράμμα ἀρ. 9 ἀποτελεῖ ἀντίγραφο τοῦ ἐγγράφου τοῦ 1619 ποὺ ἔστειλε ὁ Θεοφάνης ἀπὸ τὸ Ἰάσιο τὸ 1629 κατόπιν παρακλήσεως τοῦ πατριάρχη Φιλαρέτου.

Μία σειρά ἐπιστολῶν πρὸς τὴ Μόσχα εἶναι αὐτόγραφα τοῦ πατριάρχη Θεοφάνη. Μία ἀπ' αὐτὲς εἶναι ἡ ἐπιστολὴ ἀρ. 151 ποὺ περιέχει τὴν σημαντικότετη γιὰ τὶς ρωσικὲς ἀρχὲς εἴδηση περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως, πληροφορίες γιὰ τὸν τουρκο - περσικὸ πόλεμο, γιὰ τὶς σχέσεις τῶν Τούρκων μὲ τοὺς Βενετούς καὶ γιὰ Ἑλληνας — πολιτικούς πράκτορες τῆς Ρωσίας στὴν Ἀνατολή.

δ) Οἱ διάδοχοι τοῦ πατριάρχη Θεοφάνη στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τῶν Ἱεροσολύμων Παῖσιος (1645 - 1660) καὶ Νεκτάριος (1661 - 1669) διατήρησαν ἐπίσης στενὲς σχέσεις μὲ τὴ Ρωσία: ὁ Παῖσιος, ὅπως στὸ παρελθὸν ὁ Θεοφάνης, ταξίδεψε τὸ 1649 στὴ Μόσχα καὶ στὴ συνέχεια, γιὰ μιὰ ὀλόκληρη δεκαετία, βοηθοῦσε τὶς ρωσικὲς ἀρχὲς στὴν ἐπίλυση διαφόρων πολιτικῶν καὶ πνευματικῶν ζητημάτων στὴ Χριστιανικὴ Ἀνατολὴ καὶ στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη (μεταρρυθμίσεις τοῦ πατριάρχη Νίκωνος, ὑπόθεση τοῦ σφετεριστῆ Τιμοθέου Akindinov, οἱ σχέσεις τῆς Μόσχας μὲ τὸν Bogdan Chmel'nitskij καὶ ἡ ἔνωση τῆς Οὐκρανίας μὲ τὴ Ρωσία). Ὁ Νεκτάριος ὑπῆρξε μίαν ἀπὸ τὶς σημαντικότερες προσωπικότητες τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ποὺ συνέδραμαν στὴν ἐπίλυση τῆς σοβαρότατης ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς κρίσης, τὴν ὁποία πέρασε ἡ Ρωσία κατὰ τὴν περίοδο 1658 - 1666 καὶ εἶναι γνωστὴ ὡς «Ἑπόθεση τοῦ πατριάρχη Νίκωνος».

Ὅσο περισσότερο μακροχρόνιες, ἐντατικὲς καὶ πολὺπλευρες ὑπῆρξαν οἱ σχέσεις τῶν ρωσικῶν ἀρχῶν μὲ τὸν πατριάρχη Ἱεροσολύμων Δοσίθεο (1669 - 1707). Ὁ Δοσίθεος εἶχε ἐπαφὴ μὲ τὶς ὑποθέσεις τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας

ἀπὸ τῆ νεότητά του, ὅταν ὑπηρετοῦσε ὡς γραμματέας καὶ στενὸς συνεργάτης τοῦ πατριάρχου Νεκταρίου. Ἀργότερα ὄχι μόνον συνέχισε τὴν ὑπάρχουσα ἀπὸ δεκαετίες παράδοση συνεργασίας μὲ τὴ Μόσχα, ἀλλὰ θεωροῦσε ἀπολύτως ἀπαραίτητη τὴν ἐπιρροή στὴ ρωσικὴ πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ ἐκ μέρους τῶν πρεσβυγενῶν πατριαρχείων. Εἶχε ἀδιάκοπη ἀλληλογραφία μὲ τὴν κυβέρνησι τῆς Ρωσίας, προσπαθώντας συνεχῶς νὰ τὴ προσελκύσει στὸ πλευρὸ του στὰ πλαίσια τῶν ἀγώνων τοῦ ἐναντίον τῶν καθολικῶν γιὰ τοὺς Ἁγίους Τόπους, βοηθοῦσε τοὺς ρώσους πρέσβεις στὴν Κωνσταντινούπολη, εἶχε τὴν πρωτοβουλία τῆς συστάσεως τῶν Πατριαρχικῶν συγχωρητικῶν ἐγγράφων γιὰ τὸν πατριάρχου Νίκωνα, ἐπιχειροῦσε νὰ διοργανώσῃ στὴ Μόσχα ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο γιὰ τὴν ἔκδοσι ἀντιλατινικῶν ἀντιρρητικῶν ἔργων (γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν τὸ 1692 ὁ ἀρχιμανδρίτης Χρῦσανθος, ἀνεψιὸς τοῦ Δοσιθέου καὶ μέλλων πατριάρχου Ἱεροσολύμων —1707 - 1731— ἔφερε στὴ Μόσχα χειρόγραφους κώδικες ἀντιλατινικοῦ περιεχομένου 13ου - 17ου αἰ.), συνέβαλε νὰ ἰδρυθῆ στὴ ρωσικὴ πρωτεύουσα ἀρχικὰ ἢ Ἑλληνο - σλαβικὴ σχολὴ τοῦ Τυπογραφείου (ἀπὸ τὸ 1681) καὶ στὴ συνέχεια — ἢ Σλαβο - ἑλληνο - λατινικὴ Ἀκαδημία (ἀπὸ τὸ 1685) κ.τ.λ.

Οἱ μακροχρόνιες καὶ ἐντατικὲς σχέσεις τοῦ Δοσιθέου μὲ τὴ Ρωσία ἐπέδρασαν σημαντικὰ στὴν ποσότητα καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ὕλικου ποῦ συγκεντρώθηκε στὰ ἀρχεῖα καὶ στὶς βιβλιοθήκες τῆς Ρωσίας γύρω ἀπὸ τὸ θέμα αὐτό: στὶς συλλογὲς τῆς Μόσχας ὑπάρχουν πολυάριθμες ἀθηντικὲς ἐπιστολὲς τοῦ Δοσιθέου, ρωσικὲς μεταφράσεις αὐτῶν τῶν ἐγγράφων ποῦ προορίζονταν γιὰ τοὺς τσάρους καὶ πατριαρχες, ἑλληνικοὶ ἀντιλατινικοὶ κώδικες (μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἔχουν αὐτόγραφοι διορθώσεις καὶ διάφορα αὐτόγραφα σημειώματα τοῦ Δοσιθέου καὶ τοῦ Χρυσάνθου) καὶ μερικὰ παλαιότυπα βιβλία. Στὴν Πετρούπολη ὑπάρχουν μερικὰ χειρόγραφα ποῦ εἶχε φέρει ὁ Χρῦσανθος στὴ Ρωσία καὶ τὰ χάρισε στοὺς καλὺτερος μαθητὲς τῶν ἀδελφῶν Λειχούδη.

ε) Ἡ παλαιογραφικὴ μελέτη τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων καὶ ἐγγράφων κατὰ κύριον λόγον (ἄλλα ὄχι μόνον!) ἀπὸ τὶς συλλογὲς τῆς Μόσχας μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ταυτίσουμε πλῆθος ἐγγράφων διαφόρων σημαντικῶν στελεχῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ὅπως ἐπίσης καὶ ἀτόμων ποῦ ἔπαιζαν δευτερεύοντα ρόλο, ἀλλὰ ἄσκησαν ἰδιαίτερη ἐπίδρασι στὸν χαρακτήρα τῶν ἑλληνο - ρωσικῶν σχέσεων τοῦ 17ου αἰ. Χωρὶς νὰ ἐμμένουμε οὐ λεπτομέρειες σχετικὲς μὲ τὶς πρόσφατες ἀνακαλύψεις μας, θὰ ἀναφέρουμε μόνον πὼς σώζονται αὐτόγραφα τοῦ Παϊσίου Λιγαρίδη, τοῦ Ἰωάννου Καρυοφύλλη, τοῦ Ἰωάννου Σακουλῆ, γραμματέως τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Μακαρίου, καὶ τοῦ Ἀναστασίου «ἐκ Μικρᾶς Ρωσίας», γραμματέως τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Παϊσίου.

II. Μία άλλη ομάδα πηγών απαραίτητων για τή μελέτη τῶν ἑλληνο - ρωσικῶν πολιτιστικῶν σχέσεων τῆς περιόδου αὐτῆς ἀποτελοῦν τὰ ἑλληνικά χειρόγραφα πού γράφτηκαν στή Ρωσία κατά τὸν 17ο αἰ. Μπορέσαμε νὰ ἐντοπίσουμε περὶ τὶς 100 περιπτώσεις ἑλληνικῶν κωδίκων πού γράφτηκαν στὸ ρωσικὸ ἔδαφος, κυρίως στή Μόσχα, ἀλλὰ καὶ σὲ μερικές ἄλλες ρωσικὲς πόλεις, μοναστήρια κ.τ.λ. κατὰ τὸν 17ο αἰ. Αὐτὸ ξεπερνᾷ κατὰ πολὺ τὶς ὑπάρχουσες πληροφορίες σχετικὰ μετὴν παραγωγή ἑλληνικῶν χειρογράφων στή Ρωσία κατὰ τὸν 15ο καὶ τὸν 16ο αἰ. συνολικά, πράγμα πού γιὰ μία ἀκόμα φορά ὑπογραμμίζει τὸ συμπέρασμα τῆς σύγχρονης ιστοριογραφίας ὅτι ὁ 17ος αἰώνας εἶναι ὁ «ἑλληνικὸς αἰώνας» στή Ρωσία.

Ἡ μελέτη τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων κυρίως τῶν συλλογῶν τῆς Μόσχας καὶ τῆς Πετρούπολης, ἀλλὰ καὶ βιβλιοθηκῶν τῆς Ἑλλάδος, Ἰταλίας, Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Γερμανίας, ὀδήγησε στὴν ἀνακάλυψη μιᾶς σειρᾶς μεγάλων καὶ μικρῶν ἀθηντικῶν κειμένων πού ἔγραψαν στή Ρωσία Ἕλληνες λόγιοι, γραφεῖς, κάτοχοι βιβλίων. Τὸ γεγονός ὅτι πρόκειται γιὰ πρωτότυπα ἔργα συνιστᾷ τὴ βασικὴ διαφορὰ τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων πού γράφτηκαν στὸ ρωσικὸ ἔδαφος τὸν 17ο αἰ. ἀπὸ τὰ ἑλληνικά χειρόγραφα γραμμένα στὸν ἴδιο χῶρο κατὰ τὶς προηγούμενες ἑκατονταετίες, ὅπου πολὺ συχνότερα ἀντιγράφονταν παραδοσιακὰ κείμενα τῆς χριστιανικῆς γραμματείας καὶ δὲν συγγράφονταν ἔργα σχετικὰ μετὴν ρωσικὴ ἱστορία (μετὰ προσορισμὸ τῆ Χριστιανικῆ Ἀνατολή), ἐγχειρίδια γιὰ τὶς ἑλληνο - σλαβικὲς μέσες καὶ ἀνώτατες σχολὲς πού ἰδρύθηκαν στή Μόσχα καὶ στὸ Νόβγκοροντ, λεξικά γιὰ τὸ Τυπογραφεῖο τῆς Μόσχας κ.ἄ., ὅπως εἶναι χαρακτηριστικὸ γιὰ τὸν 17ο αἰ.

Γιὰ νὰ δώσουμε μιὰ πληρέστερη ἐντύπωση τῶν βασικῶν σημείων τῆς διαδικασίας αὐτῆς, θὰ κατονομάσουμε μερικές προσωπικότητες τοῦ 17ου αἰ. πού μετὰ τὸ ἔργο τους παρουσίασαν στὸν ἑλληνικὸ κόσμον τὴ Ρωσία, τὴ Μοσχοβία, ἀλλὰ καὶ στή Ρωσία — τὸν ἑλληνικὸν κόσμον: νέα τους αὐτόγραφα εἶχαμε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀνακαλύψουμε κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια. Πρόκειται γιὰ τοὺς Ἀρσένιο Ἐλασσόνος, Ἐπιφάνιο Slavinetiskij, Διονύσιο Ἰβηρίτη, Ἰωάννη Σακουλή, Παῖσιο Λιγαρίδη, Ἰωαννίκιον καὶ Σωφρόνιον Λειχοῦδη.

III. Ἐκτὸς τῶν ὀρίων τῆς καθαρὰ παλαιογραφικῆς ἔρευνας βρίσκονται ἀρκετὰ μεμονωμένα θέματα πού συγκροτοῦν τὴν ἐνότητα «Ἱστορία τῶν ἑλληνο - ρωσικῶν σχέσεων τοῦ 17ου αἰ.» Θὰ θέλαμε στὸ σημεῖον αὐτὸ νὰ ξεχωρίσουμε ἕνα ἀπ' αὐτὰ τὰ θέματα πού ἔχει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον καὶ πρὸς τὸ παρὸν ἔχει ἐρευνηθεῖ ἐλάχιστα ἀπὸ τὴ ρωσικὴ, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἐπιστῆμη. Πρόκειται γιὰ τὶς «Θαυματουργές εἰκόνες καὶ τὰ ἅγια λείψανα πού μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον στή Ρωσία κατὰ τὸν 16ο - 17ο αἰ.».

Ἡ μελέτη αὐτοῦ τοῦ θέματος με βᾶση ὑλικὸ τῶν ρωσικῶν (κυρίως τῆς Μόσχας) συλλογῶν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ καταλήξουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ μεταφορὰ τῶν χριστιανικῶν κειμηλίων ἀπὸ τὴ Χριστιανικὴ Ἀνατολὴ στὴ Ρωσία κατὰ τὸν 17ο αἰ. ἀποτελοῦσε βασικὸ στοιχεῖο τῆς ιδεολογίας τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου κατὰ τὴν περίοδο αὐτή. Ἐνίσχυε καὶ «ἐμεγάλυνε» τὴν «ἀγιότητα» τοῦ ρωσικοῦ κράτους, συμβάλλοντας συγχρόνως στὴ σωτηρία τῶν κειμηλίων ἀπὸ τὰ χέρια τῶν «ἀπίστων», ἀντικατόπτριζε τὶς ἐλπίδες τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ γιὰ βοήθεια ἀπὸ τὴ Ρωσία στὴν ὑπόθεση τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Τὸ ἀπόγειο αὐτῆς τῆς μετακίνησης θαυματουργῶν εἰκόνων καὶ λειψάνων ἁγίων ἀπὸ τὴ Χριστιανικὴ Ἀνατολὴ στὴ Μοσχοβία συμπίπτει μετὰ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. καὶ κυρίως μετὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ τσάρου Ἀλεξίου Μιχαήλοβιτς (1645 - 1676) καὶ τοῦ πατριάρχου Νικωνος (1652 - 1658).

Παραθέτουμε μερικὲς ἀπὸ τὶς χαρακτηριστικότερες περιπτώσεις: μεταφορὰ στὴ Μόσχα: 1) τοῦ ἀντιγράφου τῆς Παναγίας τῆς Πορταίτισσας τῆς Ἱ. Μ. Ἰβήρων (1648) ποὺ κατασκευάστηκε κατόπιν παραγγελίας τοῦ μέλλοντος πατριάρχου Νικωνος, 2) τῆς κάρας τοῦ ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου (1652), 3) τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερινῶν (1653), 4) τῶν κειμηλίων τῆς Ἱ. Μ. Βατοπεδίου — τοῦ Τιμίου Ἐύλου τοῦ ἁγ. Κωνσταντίνου καὶ τῆς κάρας τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (1655).

Διερευνώντας τὸ ἑλληνικὸ καὶ ρωσικὸ ὑλικὸ ποὺ ἀφορᾷ τὴ μελέτη τῆς ἱστορίας τῶν ἑλληνο - ρωσικῶν σχέσεων τοῦ 17ου αἰ., τῆς ἑλληνικῆς ἐπίδρασης στὸ ρωσικὸ πολιτισμὸ τῆς ἐποχῆς, ἐκτὸς πολυαρίθμων ἄρθρων καὶ λοιπῶν ἐκδόσεων, ἐτοιμάζουμε γιὰ δημοσίευση καὶ τὶς ἐξῆς μονογραφίες:

- Ἑλληνικὰ χειρόγραφα καὶ ἔγγραφα στὴ Ρωσία κατὰ τὸν 14ο — ἀρχὲς 18ου αἰ. (κυκλοφορεῖ στὶς ἀρχὲς τοῦ 2001).
- Ἐκδοση τοῦ «Καταλόγου τῶν «Ἑλληνικῶν ὑποθέσεων» τοῦ ἐν Μόσχᾳ Ἀρχείου τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν» τοῦ μεγάλου ρώσου ἀρχαιογράφου καὶ ἱστορικοῦ Ν. Ν. Bantysh - Kamenskij (κυκλοφορεῖ τὴν ἄνοιξη τοῦ 2001).
- Οἱ ἑλληνο - σλαβικὲς σχολῆς στὴ Μόσχα κατὰ τὸν 17ο αἰ. (ὀλοκληρώνεται στὰ τέλη τοῦ 2001).
- Ὁ Κύριλλος Λούκαρης καὶ ἡ Ρωσία (ὀλοκληρώνεται ἐντὸς 2 ἐτῶν).
- Ἐκδοση τῆς «Ἱστορίας τῆς Ρωσίας» τοῦ Ἀρσενίου Ἐλασσόνος (ἑλληνικὸ κείμενο, ρωσικὴ μετάφραση, σχόλια: ὀλοκληρώνεται ἐντὸς τοῦ 2002).
- Κατάλογος ἑλληνικῶν ἐγγράφων 16ου - ἀρχῶν 18ου αἰ. τῆς Μόσχας. 5 τόμοι (ὁ 1ος τόμος ὀλοκληρώνεται ἐντὸς τοῦ 2002).

— Θαυματουργὰ κειμήλια τῆς Χριστιανικῆς Ἀνατολῆς στὴ Μόσχα κατὰ τὸν 17ο αἰ. (ὀλοκληρώνεται ἐντὸς τοῦ 2001).

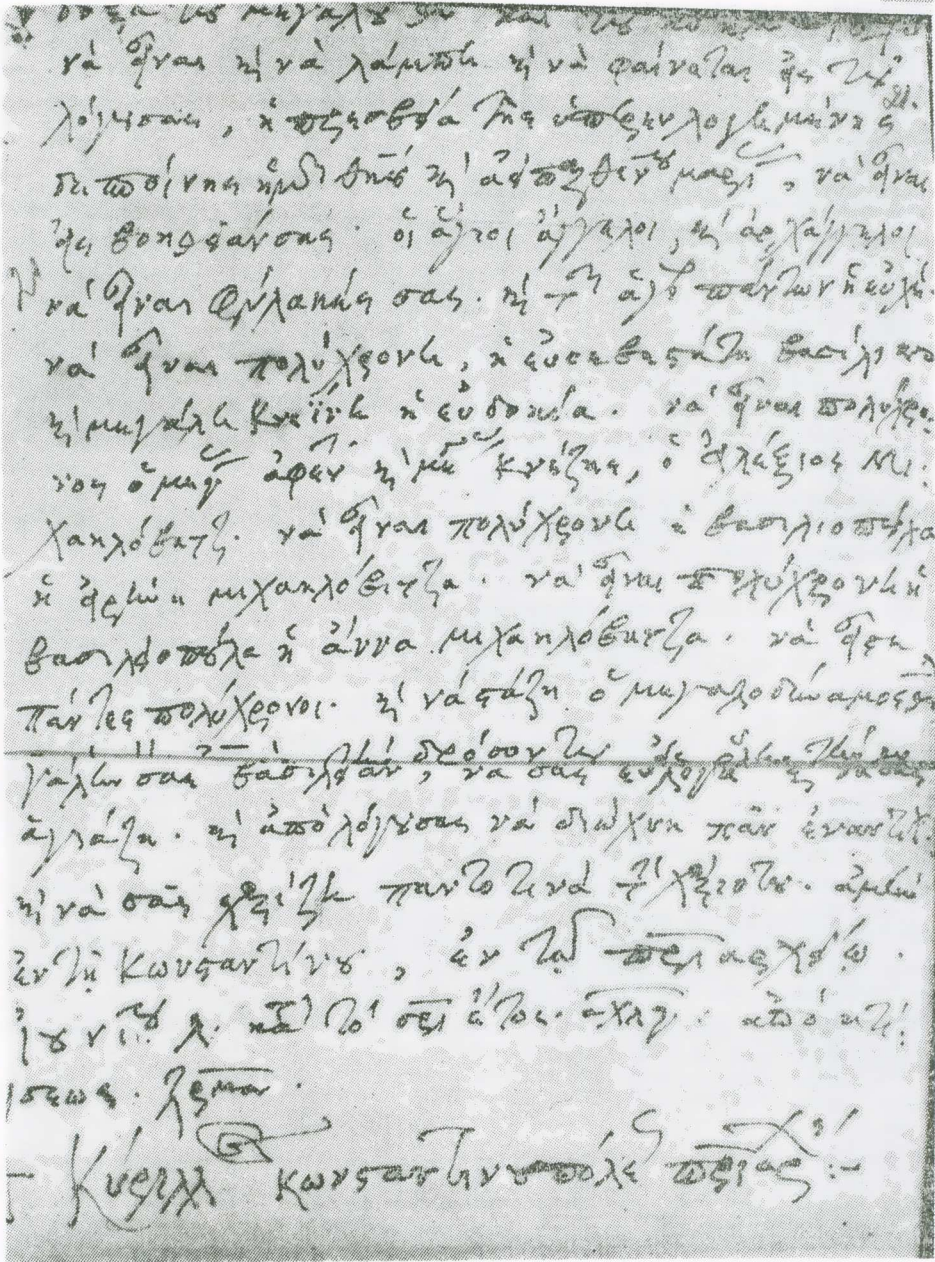
Ὅλοκληρώνοντας τὴν ὁμιλία μου, κυρίες καὶ κύριοι, θεωρῶ ὑποχρέωσή μου νὰ τονίσω ἀπὸ τὸ ὑψηλὸ αὐτὸ βῆμα τὰ ἑξῆς:

Τὸ θέμα τῶν σχέσεων τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ρωσικοῦ κόσμου κατὰ τὸν 17ο αἰ., τῆς ἑλληνικῆς ἐπίδρασης στὸν ρωσικὸ πολιτισμὸ, ὅπως ἐπίσης τῆς ρωσικῆς ἐπίδρασης στὴ Χριστιανικὴ Ἀνατολὴ εἶναι τόσο πλούσιο, ποὺ οἱ δυνάμεις ἑνὸς εἰδικοῦ ἢ καὶ μιᾶς μικρῆς ομάδας δὲν ἐπαρκοῦν γιὰ τὴν πλήρη καὶ ἐπιτυχή ἐπεξεργασία τοῦ ὑπάρχοντος ὕλικου. Πιστεύω ὅτι ἔφθασε ἡ στιγμή ποὺ ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστῆμη ὀφείλει νὰ συνειδητοποιήσει τὸν ρόλο τὸν ὁποῖο διαδραμάτισε ὁ ἑλληνικὸς κόσμος στὶς σχέσεις του μὲ τὴ Ρωσία τὸν 17ο αἰ. Εἶμαι βαθειὰ πεπεισμένος ὅτι θὰ ἦταν ἰδιαίτερα ἐπίκαιρη ἡ ἴδρυση στὴν Ἑλλάδα ἑνὸς ἐπιστημονικοῦ κέντρου, ποὺ σὲ συνεργασία μὲ εἰδικούς ἀπὸ τὴ Ρωσία θὰ ἀποκαθιστοῦσε τὴν πραγματικὴ ἱστορία τῶν ἑλληνο-ρωσικῶν σχέσεων τοῦ 17ου αἰ.

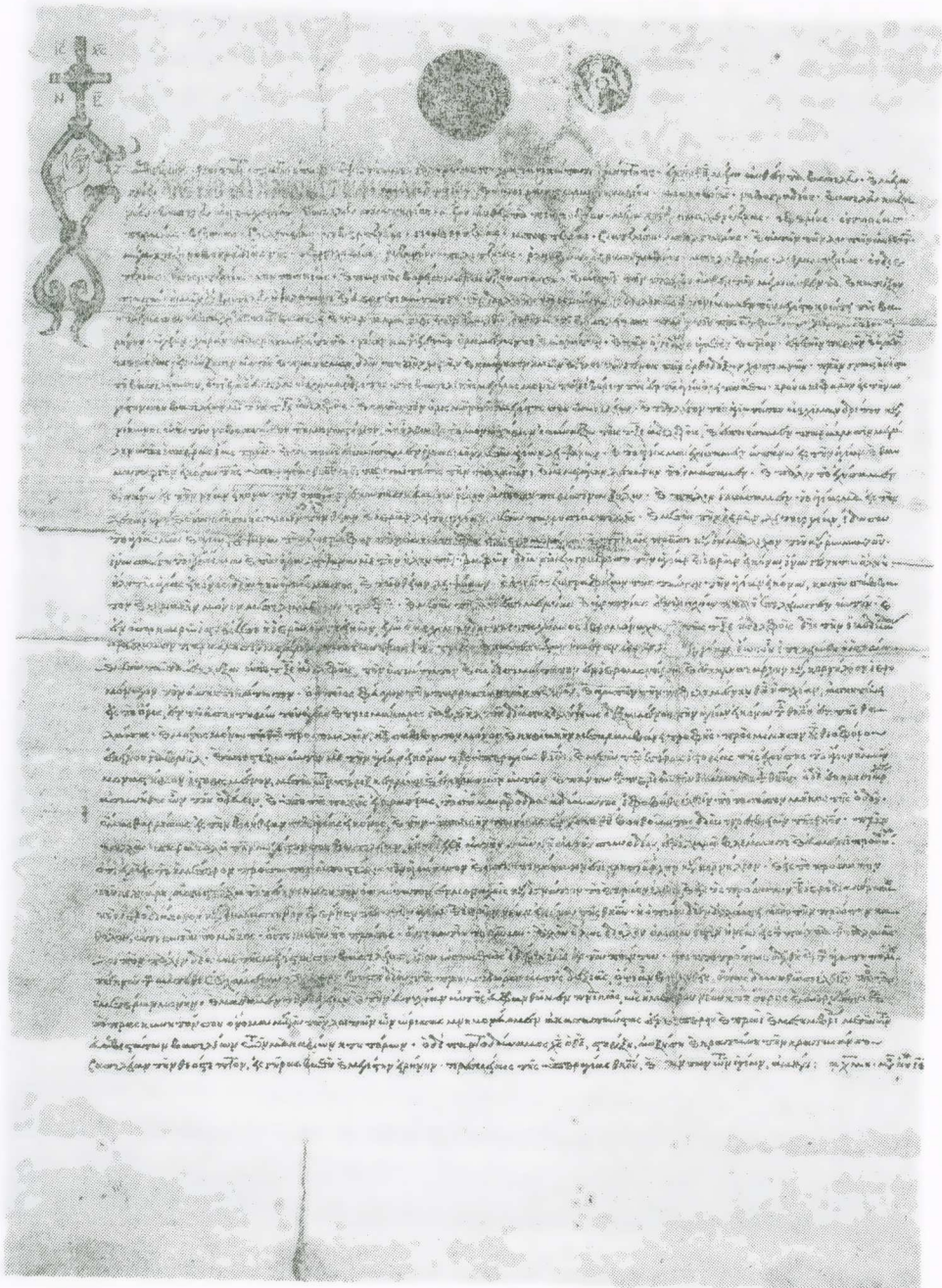
Σᾶς εὐχαριστῶ.

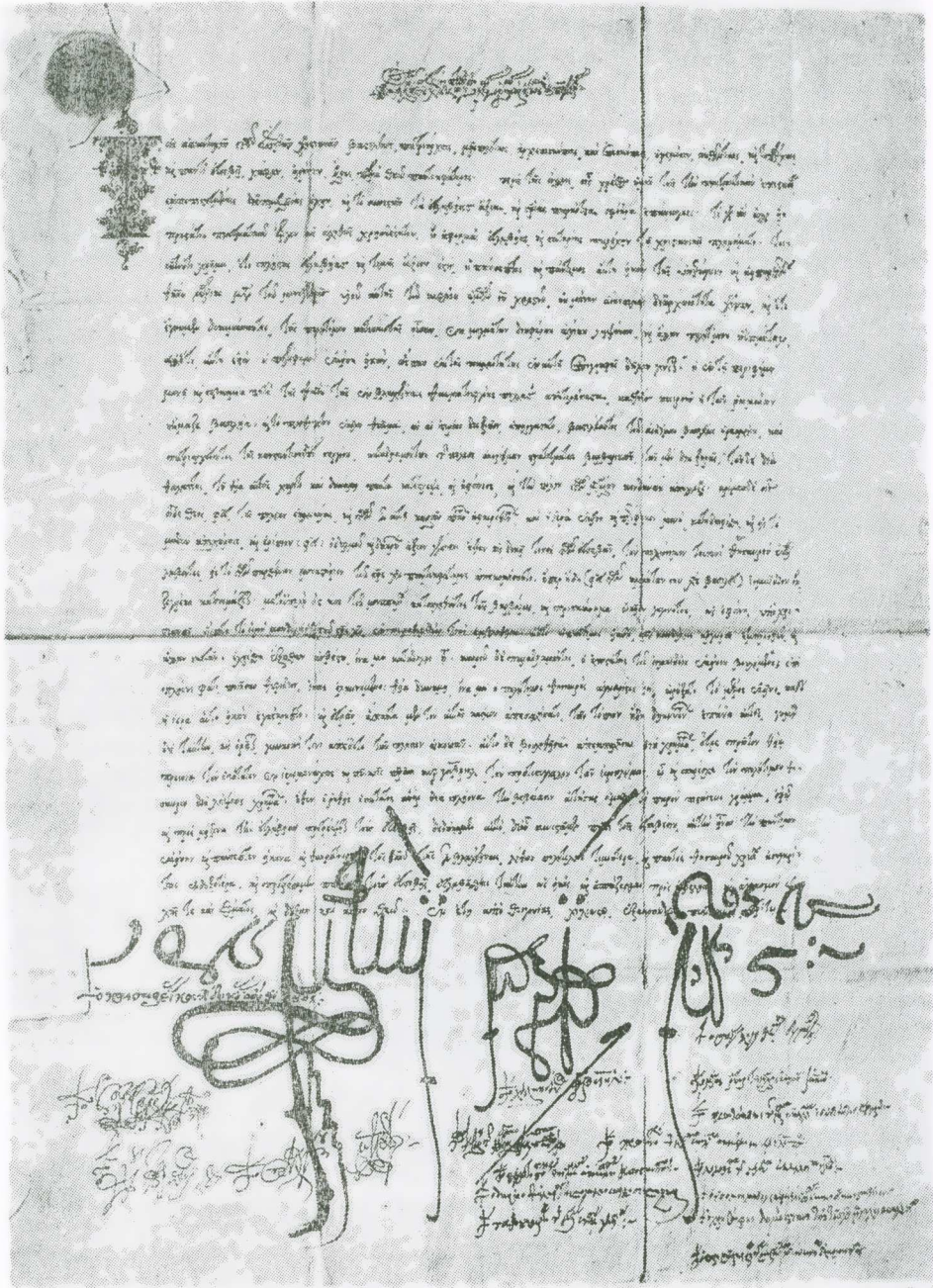
Πίν. 1. Γράμμα του π/ρχη Ίεροσολύμων Θεοφάνη για την έκλογή του π/ρχη Μόσχας Φιλαρέτου. 1619/1629, Ίουλιος. Ρωσικό Κρατικό ΄Αρχεϊο Παλαιών ΄Εγγράφων, Μόσχα, συλλ. 52, κατ. 2, άρ. 9

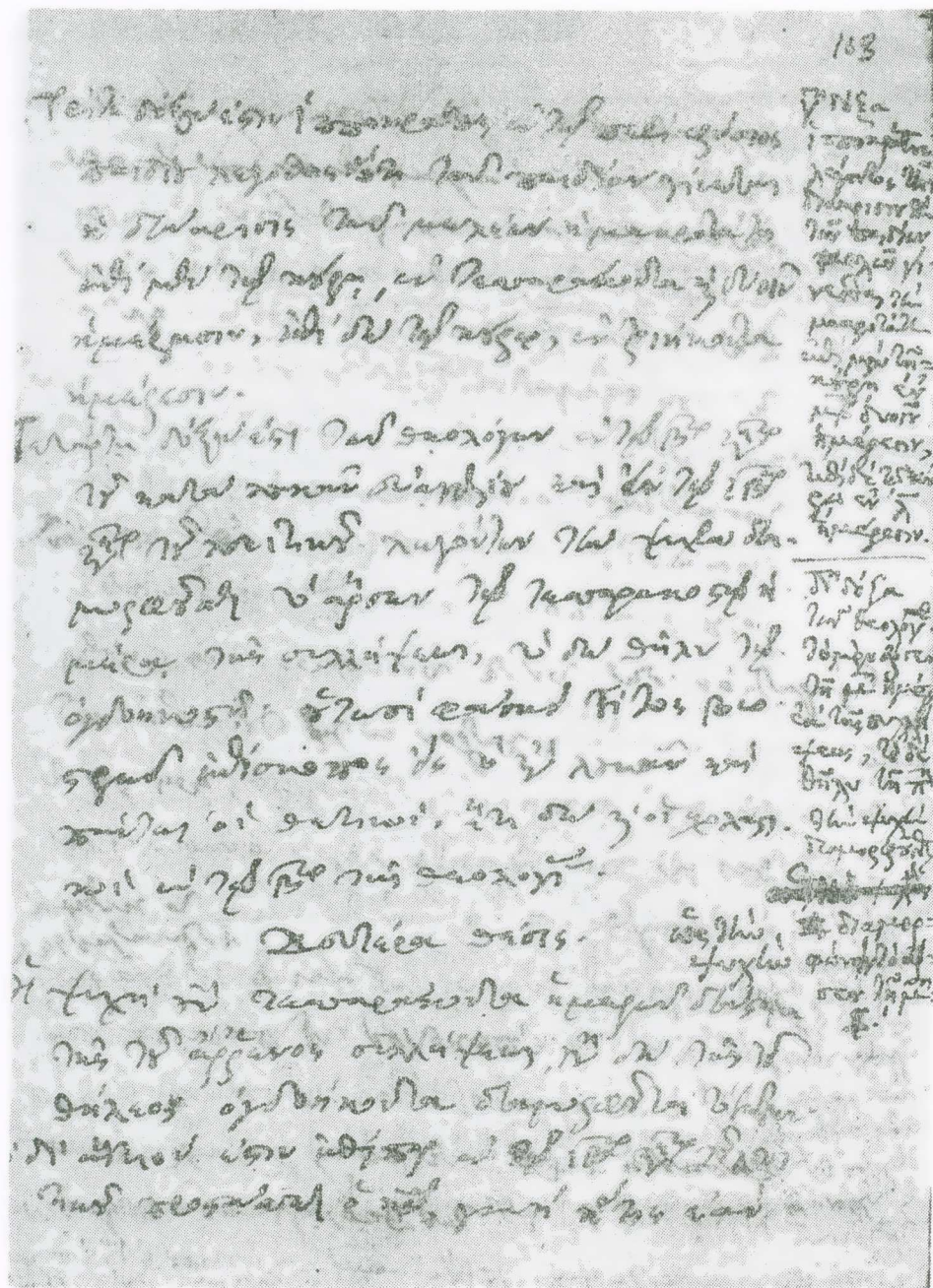
Πίν. 2. Γράμμα του π/ρχη Κ/πόλεως Κυρίλλου Λούκαρη πρός τόν τσάρο Μιχαήλ και τόν π/ρχη Μόσχας Φιλάρετο 1633, 30 'Ιουνίου. Αὐτόγραφο. Ρωσικὸ Κρατικὸ Ἀρχεῖο Παλαιῶν Ἐγγράφων. Μόσχα, συλλ. 52, κατ. 2, ἀρ. 103, φ. 21.

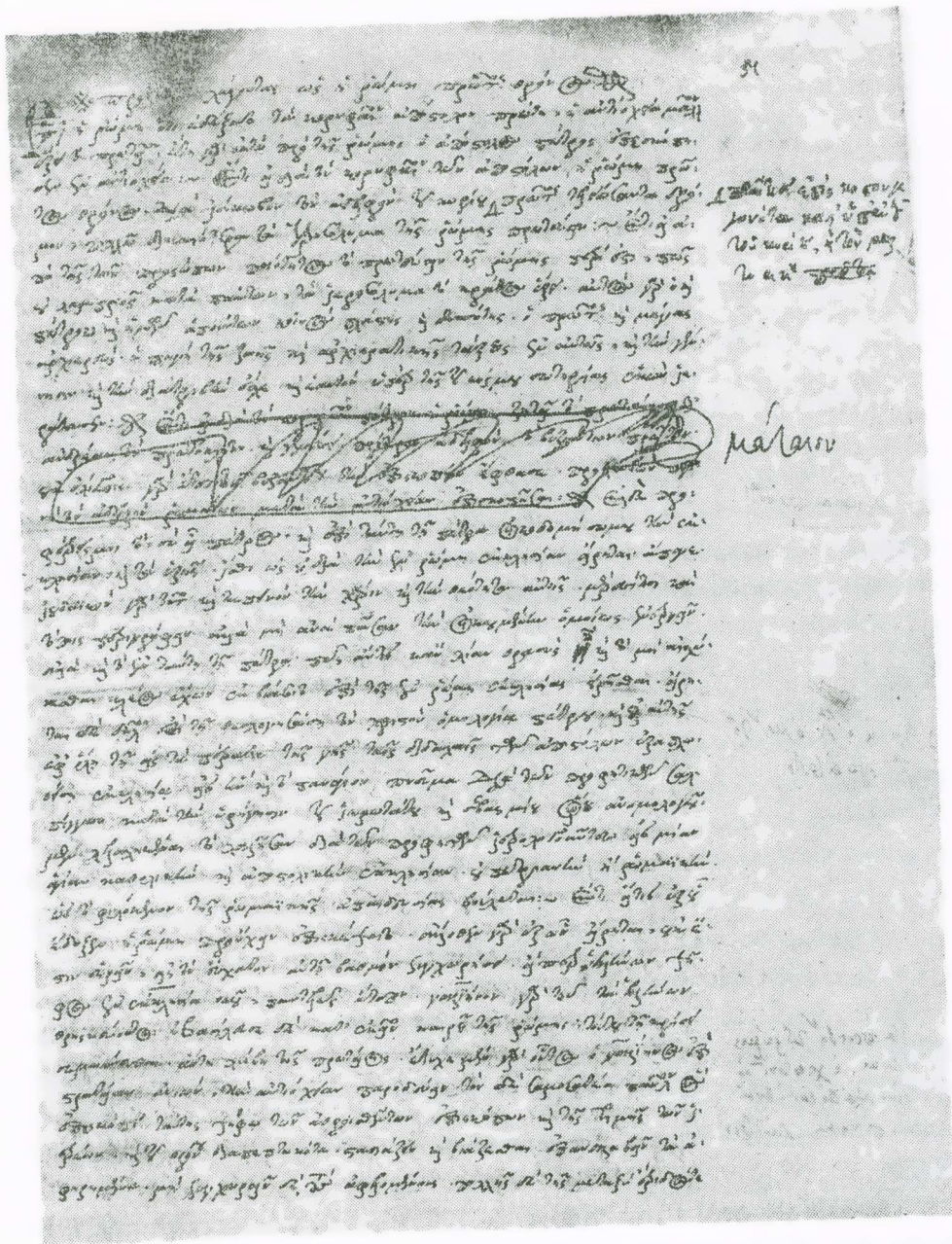
Πίν. 3. Γράμμα της Μονής 'Ιβήρων στον τσάρο 'Αλέξιο Μιχαήλοβιτς 1648, 15 'Ιουνίου. Ρωσικό Κρατικό 'Αρχείο Παλαιών 'Εγγράφων, Μόσχα, συλλ. 52, κατ. 2, άρ. 307.

Πίν. 4. Γράμμα του π/ρχη Κ/πόλεως Παϊσίου και τῆς συνόδου γιά τή γνησιότητα τῆς εικόνας τῆς Θεοτόκου Βλαχερνιτισσῆς, 1653, Μάρτιος. Ρωσικό Κρατικό Ἀρχεῖο Παλαιῶν Ἐγγράφων, Μόσχα, συλλ. 52, κατ. 2, ἀρ. 488.

Πίν. 5. Παραφράσεις του Γερασίμου Βλάχου στο «Περὶ τῆς ψυχῆς» τοῦ Ἀριστοτέλους. Μέσα 17ου αἰ. Κρήτη, Βενετία. Αὐτόγραφο τοῦ Γ. Βλάχου. Σχόλια - αὐτόγραφο τοῦ Ἰωαννικίου Λειχοῦδη. Ρωσικὴ Κρατικὴ Βιβλιοθήκη, Μόσχα, συλλ. 173/1, ἀρ. 298, φ. 103.

Πίν. 6. Ἀντιλατινικά ἔργα. 2ο μισό τοῦ 17ου αἰ. Κωνσταντινούπολη Διορθώσεις μετὰ τὸ χερί τοῦ πρῆχθ Ἱεροσολύμων Δοσιθέου. Κρατικὸ Ἱστορικὸ Μουσεῖο. Μόσχα, κώδ. 250, φ. 51.